

VERA BITRAKOVA GROZDANOVA

Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite

Krste Misirkov 2

RM – Skopje

vbitrakova@yahoo.com

JEDAN CINGULUM MILITARE IZ LIHNIDA

UDK: 903.05:671.121(497.7)»652«

Izvorni znanstveni rad

Antički Lychnidos, danas Ohrid, zadnjih godina sustavno istraživani, pokazao je sve faze urbanog razvoja. Poglavitno su najbogatije nekropole. U rimskoj nekropoli na sjeveru kasnoantičkih zidina utvrđenog grada, u grobu 37, otkriveni su dijelovi rimske vojne pojasne opreme. Pravokutne kopče s ažuriranom pločicom na šarniru, propelerastim aplikacijama, amforastim jezičkom i cjevastim završetcima rijedak je primjerak cinguluma koji je pripadao osobi visokog vojničkog statusa. Imajući u vidu analogne pojedinačne aplikacije vojnih pojasa otkrivenih u cijelom Iliriku i srednjoj Europi, autorov nalaz iz Lihnida datira u drugu polovicu IV. stoljeća.

Ključne riječi: Lychnidos, cingulum, vojnički pojas, ažurirane kopče, propeleraste aplikacije

Key Words: Lychnidos, cingulum, military belt, a-jour buckles, propeller shaped applications

Na prostoru najstarijeg naseljenog dijela Ohrida, u četvrti zvanj Varoš, otkriveni su brojni objekti profane i sakralne arhitekture, koji u velikoj mjeri zaokružuju sliku topografije i urbanog razvoja antičkog Lihnida od prapovijesne naseobine do formiranja grada. U toj poleogenezi, u okviru kasnoantičkog i srednjovjekovnog utvrđenja, kako se naseobina tijekom stoljeća razvijala i proširivala, u dijakroniji, mijenjale su se lokacije nekropola (BITRAKOVA GROZDANOVA – KUZMAN 1997: 19-28; BITRAKOVA GROZDANOVA 2008: 23-29). Najveća nekropola antičkog predrimskog razdoblja, koja je bila locirana na sjevernom dijelu između dva brda suvremenog grada, svakako je jedna od najbogatijih.

U kasnoj antici oba brda zaokružena su snažnim zidinama, dok je nekropola iz rimskog i kasnorimskog razdoblja locirana sjeverno od te fortifikacije. Tijekom istraživanja u kampanji 2002. godine, izvan gradskih zidina na lokaciji zvanoj Deboj, u grobu 37 otkriveni su brončani fragmenti garniture vojničkih remena, koji su zasada jedinstven registriran nalaz u Lihnidu, a koliko mi je poznato nisu otkriveni ni u brojnim kasnoantičkim istraživanim gradskim nekropolama u Makedoniji (Stobi, Skupi, Herakleja, Marvinci).

Brončani fragmenti pojase garniture iz groba 37 bili su postavljeni oko karlice skeleta. Oni se sastoje od dvije pravokutne kopče, sedam pločica u obliku propelera ili leptira, pet cjevčica, jednog jezička i jednog fragmenta žice od šarnira, 3 cm dužine. Izrađeni od kvalitetnog sustava bronce, svi su dijelovi vrlo dobro sačuvani. Inhumiranom ratniku pored ovog statuasnog nakita bila je priložena samo jedna keramička posuda, otkrivena kod lijevog stopala.

Priložene raskošne kopče pravokutnog su oblika (6,2x6,4 cm i 5,8x6,2 cm) od dva dijela, od ažuriranog okova i s pravokutnom otvorenom pređicom na šarniru, na kojoj je stajao dvojni trn za pričvršćivanje na kožnom pojasu. Dekoracija na kopčama, koje su skoro sasvim iste izrade, vrlo je inventivna. Postoji vrlo mala razlika u dimenzijama od 2 mm i kod kopče i kod pređice. Ažuriranjem su izrađene arkade iznad trokutnih praznina u obliku latica. Kopče su na površini, oko ažuriranih otvora, ukrašene punciranjem. Na svakoj kopči okova ima šest zakovica za pričvršćivanje na kožnom remenu. Pravokutna pređica sa svih je strana profilirana, dok su na kutovima plastično isklesana pravokutna polja. Pređica je pričvršćena sa dva šarnira na kopči, dok je dvojni trn pričvršćen jedanput po sredini. I trn (3,4x1,4 cm) je vrlo pažljivo dekoriran punciranjem s kružićima. Nalikuju na tzv. kopče tipa *Gala*, na kojima su pređice pravokutnog oblika kao i sama kopča s duplim trnom.¹ Kopča najčešće završava s propelerastom aplikacijom. Međutim, ovdje su aplikacije u formi propelera bile postavljene izvan kopče, dakako, po dužini kožnog remena, a osim što su bili ukrasni detalji, imali su i praktičnu namjenu, doprinoseći kompletnoj čvrstoći opasača.

Kopče s ažuriranom izradom okova nisu tako česta pojava u balkanskim provincijama. Najbližu analogiju nalazim na oštećenoj kopči iz Siscije (RADMAN-LIVAJA 2004: 97, br. 345). Slični nalazi tehnike ažuriranja spominju se u Carnuntumu u Jambesu (BULLINGER 1969, 67, 88) ili u primjerima skromnijih ukrasa iz Salone, datirani u IV. ili do početka V. st. (GABRIČEVIĆ 1953: 195, sl. 2; BULLINGER 1969a: 91, br.127; BISHOP – COULSTON 2006: 218, fig. 137, 220).

Aplikacije-propelera ili elipse iz groba 37 mogu se grupirati u tri visine. Prva grupa je u visini od 5,6 cm, druga je od 5,8 do 5,9 cm i treća, kojoj pripada samo jedan primjerak, je od 5,2 cm. Aplikacije su ukrašene plastičnim izbočinama po sredini, s horizontalnim urezima, vertikalno postavljene. Kružni dio po sredini propelera punciranjem je ukrašen »S« dekoracijom. Okovi su pričvršćeni sa po četiri zakovice u prvoj izradi. Vjerojatno kasnije, zakivanjem s još dva veća čavlića, samo na jednom od propelerastih okova, koji je ispao prilikom uporabe, pričvršćen je jače za pojas.

Od svih poznatih okova rimskih remena-opasača, najčešće se na lokalitetima Ilirika susreću upravo propeleraste aplikacije. One prate garniture vojničkih opasača iz IV. i početka V. st. (BISHOP – COULSTON 2006: 220). Zasada je iz najjužnijih dijelova provincija Ilirika registriran nalaz lokaliteta Visoka kod Prilepa i aplikacije kompletnog pojasa iz regije Prespe,² zatim iz Sičeva kod Niša, iz Aleksandrovca u slijevju zapadne i južne Morave, na tromeđi provincije

¹ O ovom tipu kopče pisalo je više autora, a njena pojava se vezuje za istočnorimske provincije BÖHME 1986 (nažalost, nedostupno); CRNOBRNJA 1997: 304-307; SPEHAR 2007: 274-275;

² Informacija dobivena od prof. V. Lilčića, kome zahvaljujem, a koji će uskoro objaviti pojasnu garnituru.

Dardanije, Mezije i Dacije Mediteraneje, kao i nekoliko lokaliteta oko Kruševca, gdje je otkriveno par nalaza okova vojničkih remena, kopča, amforastih aplikacija, što govori i o postojanju vojnih staništa ili puteva kojima je prolazila rimska vojska (RAŠKOVIĆ 2002: 173-183). Pojedinačni okovi u vidu propelera susreću se kod Ušća na Savi (CRNOBRNJA 1997: 305-306), kao i sjevernije od Save u panonskim provincijama: kod Siska (RADMAN-LIVAJA 2004: 97-98, T. 51-52), Emone (SAGADIN 1979: 314-315) i njene okolice (Gradec, Stična, Limberk) (BITENC – KNIFIC 2001: 24-25). Međutim, češće se javljaju i kao dijelovi kopče tipa *Gala*, tipične za oblasti oko Dunava i istočnih provincija Ilirika. Poznati su nalazi iz Aleksandrovca, Sviloša, Srijema, Obrenovca (CRNOBRNJA 1997: 304-307; DAUTOVA-RUŠEVLJANIN 2003: 17; ŠPEHAR 2007: 274-275), dok se njihova pojava zapadno od podunavskih područja dovodi u relaciju s kretanjem vojnih trupa u tom smjeru (CRNOBRNJA 1997: 304-305).

Vrlo fina i precizna izrada kopče, aplikacija okova-propelera iz Lihnida je očita. Ažurirana dekoracija, tretman centralnog kružnog dijela propelera, zatim vertikalno rebro s horizontalnim urezima ukazuju na dobrog obrtnika, ali ne i na radionički centar jer u ovom, sada preliminarnom, istraživačkom pothvatu ne možemo naći izravne analogije u dosada poznatim primjercima.

Brončane cjevčice visine 5,9 cm i promjera 0,5 cm bile su otvorene po dužini. Samo je jedna, visine 4,5 cm, očito slomljena. Sve su također dekorirane horizontalnim urezima, formirajući astragalnu plastiku. U jednoj cjevčici sačuvan je ostatak kože od pojasa. Kod, dosada, meni poznatih vojničkih pojasa ne nalazim analogije. U kolekciji Narodnog muzeja u Ljubljani pohranjeno je nekoliko cjevčica tog tipa, također s astragalnom dekoracijom (BITENC – KNIFIC 2001: n. 50), međutim, nedostaju podatci u kojim okolnostima su ti fragmenti otkriveni. Skoro identičnu dekoraciju zapažamo na krajevima remena s aplikacijama koje završavaju s cjevastim detaljima, također vojničkog pojasa iz Abbevillea u Galiji, za koji je H. Bullinger (BULLINGER 1969: 150-152) predložio rekonstrukciju. Međutim, radi se o drugoj vrsti aplikacija na kojima su cjevasti detalji izravno spojeni s kopčama.

Jezičak je, kao aplikacija na završetku pojasa, jednostavnije izrade, u formi amforiska sa dvije ručice, od duplog lima, bez dekoracije, dimenzije 4,5x2,5 cm. Uobičajeno je da su jezičci izvedeni od lijevane bronce, a da je na vrhu procijep, u koji se uvlačio remen. Međutim, u našem primjerku remen je išao do kraja amforoidnog dna, dok su dvije zakovice na vrhu služile za njegovo fiksiranje. Jezičci tog tipa, koji se javljaju u više varijanti, često s dekoracijom izvedenom punciranjem ili probojem, vrlo su raširena pojava u izradi kasnoantičkih pojasa. Uglavnom su datirani u IV. st. (*Duklja* 1975: 260; SAGADIN 1979: 315; KOŠČEVIĆ 1991: 70; BISHOP – COULSTON 2006: 218-222)³ dok je nalaz iz Emone iz groba 229 datiran novcem Konstantina I. i Konstantina II. (PLESNICAR-GEC 1975: T.LXIV/4).

Ta forma jezička susreće se na širokom prostoru od balkanskih provincija do srednje Europe. Objelodanjeni su brojni nalazi u pojedinim radovima i studijama s opširnom literaturom (SAGADIN 1979: 315; BISHOP – COULSTON 2006: 218-222; TOMIĆ 1996: 197-205; RADMAN-LIVAJA 2004). Međutim, rijetki su nalazi skupa sa svim dijelovima vojničkog opasača ili remena, od kopče do aplikacije za remen ili metalnih završetaka i amforastog jezička. Nositi *cingulum* - znači da je osoba podvrgnuta vojnoj disciplini te je zbog toga vojnik svoj opasač nosio tijekom cijele svoje službe (SAGLIO 1969a: 1178; BISHOP – COULSTON 2006: 106).

³ Poznata je serija ovih jezičaka iz istočnih provincija Ilirika (TOMIĆ 1996: 197-205; RAŠKOVIĆ 2002: 175-179; DAUTOVSKA-RUŠEVLJANIN 2002: 110-112; ŠPEHAR 2007: 269-282; na lokalitetima u Makedoniji rekognosciranjem nađeno je više primjeraka amforastih jezičaka, neobjavljeno, informacija dobivena od prof. V. Lilčića.

Postavlja se pitanje zašto dvije kopče? Je li ratnik nosio dva pojasa, dva cinguluma, što nije nemoguće jer su i aplikacije propelera bile različitih dimenzija, ili je moguće jedna kopča bila u službi remena balteja. *Balteus*, koji se nosio preko ramena, služio je, kako je poznato, za pričvršćivanje mača i bio je uobičajeno manje širine od cinguluma (SAGLIO 1969: 664-666). Pojas je najprije imao praktičnu namjenu za pričvršćivanje tunike, a potom su se na njemu kačili različiti dijelovi vojne opreme poput mača. Upotreba metalnih ukrasnih aplikacija kao i način izrade ornamentike ukazivao je na hijerarhiju u vojnom staležu. Svakako da se i mač više puta nosio i na cingulumu. Znanstvenici koji se iscrpno bave problematikom vojne opreme smatraju da su rimski vojnici do I. st. nosili i po dva pojasa-cinguluma, a da je kasnije samo jedan ostao u uporabi (BISHOP – COULSTON 2006: 96). Ipak, nije nepoznato da su časnici visokog vojnog ranga kao i najviši uglednici na nekim reljefnim spomenicima prikazani sa dva cinguluma i u kasnijem razdoblju poput ilustracije Stilihona na diptihu od slonovače iz Monce (GRABAR 1966: 16, fig. 12) ili na porfirnoj grupnoj predstavi u polureljefu, na jednoj od figura, danas u Veneciji, iz tetrarhijskog razdoblja (SAGLIO 1969a: 1181).

Postavlja se pitanje kako su ti remeni izvedeni, kako je bila raspoređena dekoracija propelera, cjevčica i jezička? Očito je da su aplikacije propelera bile raspoređene u nizu na samom opasaču jer su one i pored malih razlika skoro iste visine sa širinom kopči. Gdje su stajale dekorirane cjevčice koje su iste visine s propelerastim aplikacijama? Moguće da su ojačavale krajeve kožnih remena. Ali zašto ima pet primjeraka? Što se tiče amforaste aplikacije možda je postojao još jedan kožni dodatak na remenu koji je bio manje širine i koji je završavao ovim metalnim dodatkom kao dekoracijom. Ovo su samo pretpostavke koje se nadovezuju na neke poznate rekonstrukcije koje su predložili stručnjaci za rimsku vojnu opremu (BULLINGER 1969: 151-152; BISHOP-COULSTON 2006: 220-222).

Što se tiče određivanja radionice u kojoj je izrađena ova vojna garnitura, teško je odgovoriti. U istočnom Iliriku spominju se radionice vojne opreme u Naisu, Viminaciju (ŠPEHAR 2007: 270), a vjerojatno je da su se i u Tesaloniki izrađivali potrebni rekviziti za vojsku i njeno naoružanje. Međutim, na ovom bliskom području ne nalazimo tako luksuzne pojasne kopče. Nepoznato je i porijeklo časnika koji je preminuo u Lihnidu.

Tko je mogao nositi taj tip pojasa visokog vojničkog statusa? Lihnid je u republikanskom razdoblju predstavljao značajan centar kao *statio* na glavnom putu *Via Egnatia*. Tim putem kretale su se rimske legije prema istoku. Nakon *Pax Romana*, nije bilo potrebe za vojnim trupama koje bi bile stacionirane u gradu u doba ranog Carstva. Lihnid je ulazio u sustav rimske provincije Makedonije koja se na zapadu protezala do Jadranskog mora. Od vremena Augusta ima status senatske provincije te su se legije povukle na sjever prema Dardaniji i Meziji (PAPAZOGLU 1985: 102). Stacioniranje rimskih legija u gradu nije utvrđeno, a nije bilo ni potrebe. Promjene su vjerojatno nastale nakon III. i početka IV. stoljeća. To je razdoblje barbarskih upada u istočne provincije Ilirika i prodora Gota prema jugu i prema Makedoniji. Tako je rimska vojska s Gracijanom opet krenula sa zapada *Via Egnatiom* prema istoku, daka-ko, prolazeći pored Lihnida (OSTROGORSKI 1969: 72; PAPAZOGLU 1985: 116, 120) Unatoč tome što postoji pretpostavka da su u Lihnidu bile stacionirane legije, kao pogodna strateška točka na dionici *Via Egnatia* za obranu od barbarskih upada, u arheološkom kontekstu ne nalazimo, za sada, određeni materijal koji potvrđuje tu tezu. Ipak, ne možemo isključiti natpis na ari, pohranjen u Sv. Sofiji u Ohridu, koji su Jupiteru posvetile veksilacije legija II. Parthicae i III. Augustae u doba Galijena. (PAPAZOGLU 1985: 105; *IG X/II*, 181, 364).

Međutim, nalaz vojne pojasne opreme govori o nazočnosti rimskih legija u Lihnidu, najmanje u povremenom stacioniranju u već snažno utvrđenom gradu. Budući da su *cingulum* nosili vojni časnici kao statusni simbol, riječ je o vojniku višeg ranga.

Naposljetku, u zaključku bih rezimirala datiranje ovog rijetkog nalaza. Kako je već spomenuto, pojedinačni detalji pojasne opreme iz Lihnida, unatoč tomu što nisu identični s ostalim brojnim primjerima diljem Rimskog Carstva, ipak su vrlo slični. Njihovo datiranje, izvedeno pratećim arheološkim materijalom ili novcem, u IV. ili preciznije u drugu polovinu IV. st., ne isključuje i početak V. st. Moguće je da se i vojnički statusni pojas iz Lihnida treba priključiti ovoj dataciji.

KRATICE

AVes – Arheološki vestnik. (Ljubljana)

DAGR – Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. (Graz).

Duklja 1975 – CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, A. – VELIMIROVIĆ-ŽIŽIĆ, O. – SREJOVIĆ D.,
Antička Duklja – nekropole. Cetinje, 1975.

GSAD – Glasnik srpskog arheološkog društva. (Beograd)

IG – *Inscriptiones Graecae*, X/II. Berlin, 1999.

VHAD – Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. (Split)

BIBLIOGRAFIJA

- BISHOP, M.C. – COULSTON, J.C.N. 2006 – Roman military Equipment – from the Punic Wars to the fall of Rome, London, 2006.
- BITENC, P. – KNIFIC, T. (ur.) 2001. – *Od Rimljanov do Slovanov, Predmeti*. Ljubljana, 2001.
- BÖHME, H.W. 1986 – Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die Angelsächsische Besiedlung im 5. Jahrhundert, Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums, Mainz. 33(2)/1986: 469-574
- BULLINGER 1969 – Une garniture de ceinturion du Bas-Empire à Abbeville (Somme), Gallia 27/1, Paris, 149-159.
- BULLINGER, H. 1969a – Spätantike Gurtelbeschlage, Brugge.
- CRNOBRNJIA A. 1997 – Pojasne kopče iz Muzeja grada Beograda, *GSAD* 13, 301-312.
- DAUTOVSKA – RUŠEVLJANIN, V. 2003 – Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu, Novi Sad.
- GABRIČEVIĆ, B. 1953, ARHEOLOŠKI NALAZI IZ GALE, *VAHD* 55
- GRABAR, A. 1966 – Le premier art chrétien, Paris
- HOFFILLER V. 1 990 – Oprema rimskoga vojnika u prvo doba carstva, *VHAD* XIV, Zagreb, 113.
- KOŠČEVIĆ R. 1991 – Antička bronza iz Siska, Zagreb.
- MARTIN M. 1967 – Rumerhaus und Museum August, Jahresbericht.
- MARIJANSKI-MANOJLOVIĆ M. 1987 – Rimska nekropola kod Bečke u Sremu, Novi Sad
- OSTROGORSKI G. 1969 – Istorija Vizantije, Beograd, 1969.
- PAPAZOGLU F. 1984 – Istoriski priliki, Monografija - Ohrid, Skopje
- PLESNIČAR-GEČ I. 1975 – Severno emonsko grobišce, Ljubljana.
- RADMAN-LIVAJA I. 2004 – Militaria Sisciencia, Nalazi rimske vojne opreme is Siska u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu, Zagreb 2004
- RAŠKOVIĆ D. 2002 – Nalazi delova kasnoantičke pojasne opreme u Kruševačkom okružju, *GSAD* 18, 173-181.
- SAGADIN M. 1 979 – Antičke pasne spone in garniture v Slovenije, *AVes.* 30, 294-339.
- SAGLIO E.
– 1969. Balteus, *DAGR* T.I.,: 664-666.
– 1969a. Cingulum, *DAGR* ti/2, 1969: 1174-1182.
- SOKOLOVSKA V. 1974 – Nova arheološka iskopavanja u Demir Kapiji, *Starinar* XXIV-XXV, Beograd
- TOMIĆ M. 1996 – Bronzani pojasni jezičci u obliku stilizovanih amfora, *GSAD* 12, 197-205.
- ŠPEHAR P. 2007 – Nalazi metalnih delova vojnog pojasa sa teritorije Viminacijuma, Niš & Byzantium, V, Niš.

ONE *CINGULUM MILITARE* FROM *LYCHNIDOS*

Antique *Lychnidos*, today's Ohrid, is in the last decade archaeologically systematically explored. There were numerous objects in the Varoš quart that enclose the topography and the urban development of the settlement from the protohistory up until the forming of the town. Within the frames of the late-antique and the medieval fortification, the settlement develops and enlarges, while the positions of the necropolises are changing. In the late-antiquity the necropolis is settled north of the Deboj site. During the research of 2002, a discovery of the "37 grave" was made consisted of inhumation and a rich find of a military set consisted of the following fragments: two rectangular buckles, seven plates formed as propellers, five tubes and an amphora type strap-end.

The buckles were crafted out of two parts (6,2 x 6,4 cm; 5,8 x 6,2 cm) with an openwork fitting and rectangular rings on a hinge. The propeller appliques are with different heights (5,6 cm; 5,8 cm; 5,9 cm; 5,2 cm), decorated with chip carving. The bronze tubes (5,9 x 0,5 cm) on their long sides are covered with astragal molding. In one of them a piece of the leather belt is preserved.

Although this form of rectangular buckles reminds us of the *Gala* type, similar decoration is rarely seen in the Balkan provinces. Only in Sicily there is a find of a buckle made in this technique.

By analyzing the separate parts of the equipment, the author does not find identically crafted belts, but analogues forms of the appliques, dated mainly in the second half of the fourth and in the beginning of the fifth century.

The author questions whether the buckles discovered in the grave belonging to a person with a high military rank, are parts of a belt *cingulum* or a belt *balteus*. Although it is considered that the double *cingulum* was in fashion not after first century, this find shows that it was known in this form even later, having in mind the analogous depictions of military belts from the fourth century as shown on the porphyry statue from Venice or on the diptych from Monza.

Lychnidos, positioned on Via Egnatia in the province of Macedonia, had a senatorial status, but did not have a permanent military service for a long time. Even in the fourth century, in the time of the Goth invasion, Gratian passed through the town with his legions, heading towards east. This find speaks of a possible presence, at least temporary, of Roman legions in *Lychnidos*.

This belt equipment was worn by a soldier as a status symbol and should be connected with identical or similar fragments discovered in the Eastern Roman provinces, dated in the fourth century, not excluding the beginning of the fifth century. This, rather rich and rare belt set should be considered within this dating.

Translated by A. Nikoloska

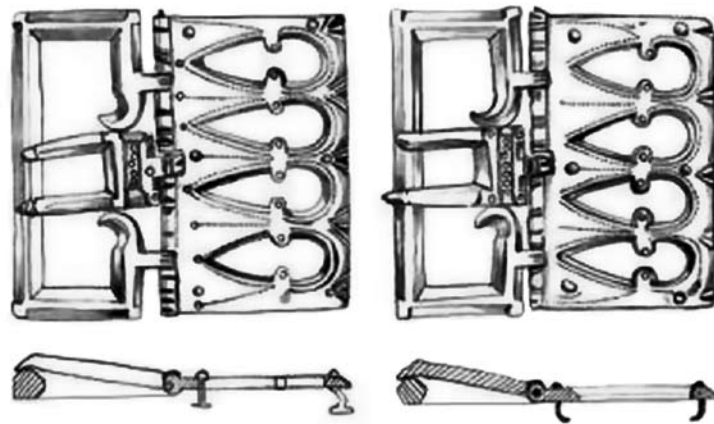
Sl. 1. Garnitura 1 iz groba 37

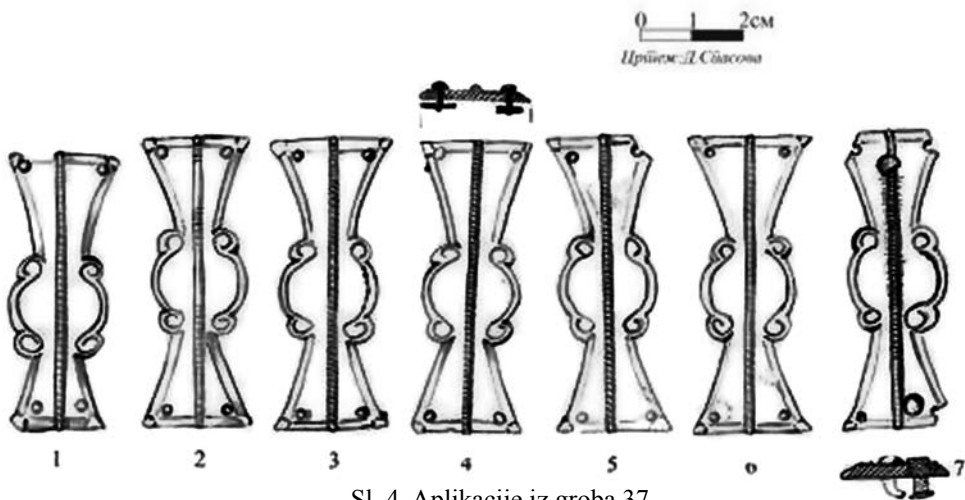
Sl. 2. Garnitura 2 iz groba 37

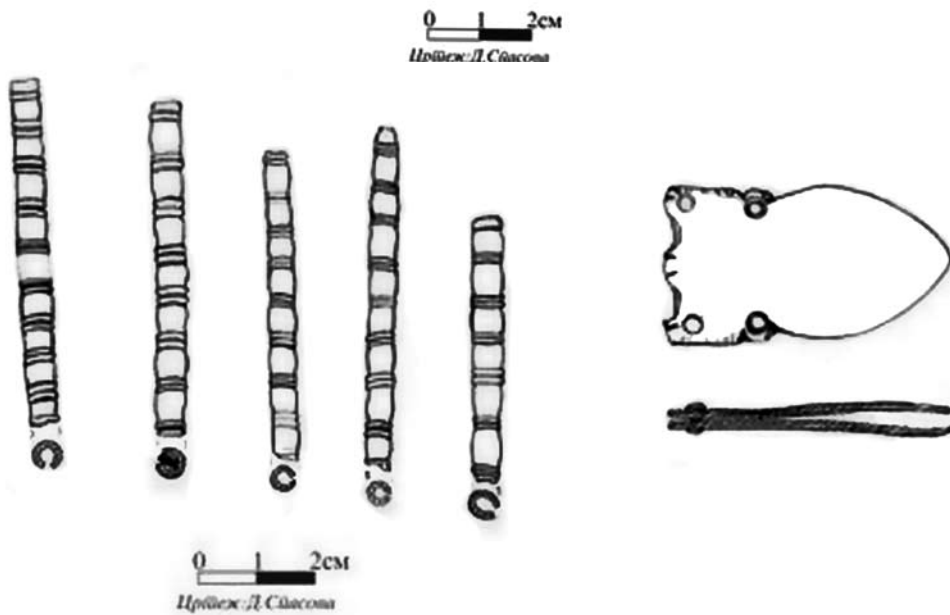
Sl. 2a. Kopča 1 iz groba 37

Sl. 3. Kopče iz groba 37

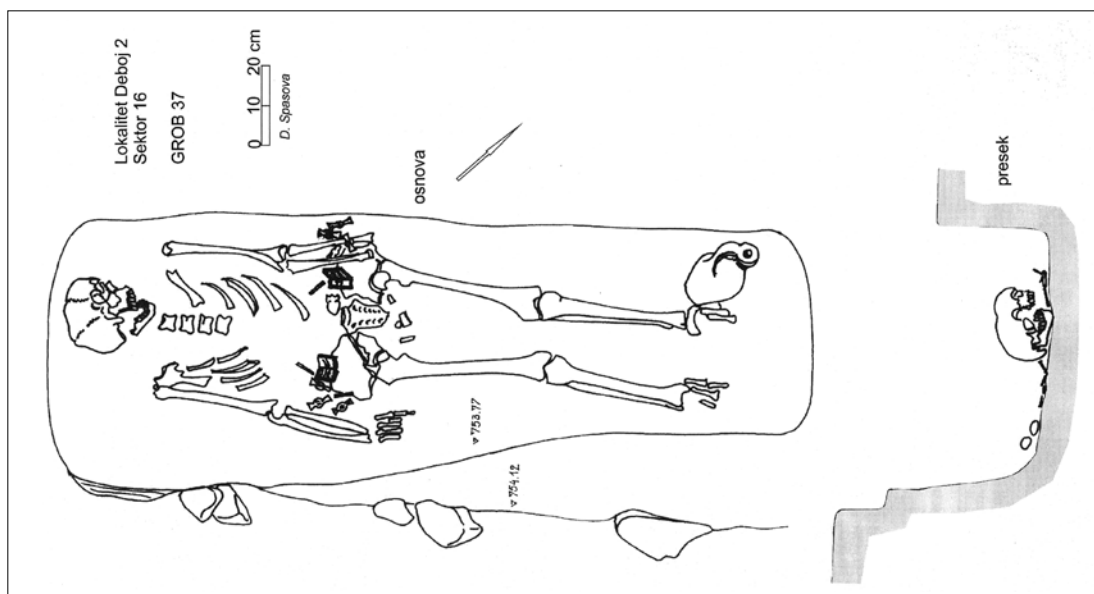
Sl. 4. Aplikacije iz groba 37

Sl. 5. Cijevčice i jezičak iz groba 37

Sl. 6. Nekropola Ohrid - Deboj 2 – grob 37

Sl. 7. Nekropola Ohrid - Deboj 2 – grob 37 (crtež)